

Представљање старих књига у Дигиталној Библиотеци Матице српске: поводом јубилеја десет година Дигиталне БМС

Александра Драпшин
Библиотека Матице српске, Нови Сад
adrapsin@bms.ns.ac.rs

Сажетак

Веб-презентација *Дигитална БМС* постављена је на интернет 20. септембра 2011. За десет година рада, у базу података укупно је укључено 31.555 публикација (1.746.908 страница). Данас је она једна од највећих дигиталних библиотека у Србији. Стара библиотечка грађа окупљена је у девет колекција које прате постојеће збирке Библиотеке Матице српске (БМС). Дигитализовано је 4066 примерака старих рукописних и штампаних књига. Најбројнија је колекција *Српске књиге од 1801. до 1867. године*, са 2741 примерком грађе. Дела Вука Стефановића Караџића бележе највише прегледа у целој дигиталној библиотеци, а међу њима се истиче *Животи и обичаји народа српскога* (Беч, 1867), посећено 16.185 пута. Велики број посета имају и дела Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Захарије Орфелина, Ђуре Даничића и других. Повезивањем дигиталне копије са електронским и штампаним каталогом, корисницима се пружају и додатне информације о културном добру. Презентација *Дигитална БМС* омогућила је приступ српском културном наслеђу широм света.

Кључне речи: *Дигитална БМС*, старе рукописне књиге, старе штампане књиге, стара библиотечка грађа, раритети, дигитализација, дигиталне библиотеке

Увод

Библиотека Матице српске, најстарија српска библиотека националног значаја и прва јавна и научна библиотека код Срба, данас има око четири милиона публикација. У својим фондовима чува вредне колекције старих и ретких књига, стваране и попуњаване од настанка Библиотеке 1826. године до данас.

У Електронском каталогу БМС,¹ започетом 1989. године, има милион и по записа (књиге, наслови периодике, посебне збирке, аналитичка обрада часописа).²

Дигитализација збирки Библиотеке наставак је дугогодишњих напора на прикупљању, чувању, заштити, каталожско-библиографској обради и презентацији њених фондова. У савременом информатичком друштву један од најважнијих задатака јесте да се омогући универзални приступ културној и научној баштини коју библиотеке поседују.

Дигитализација грађе у БМС започета је 2006. године. У то време снимане су, на првом месту, старе и ретке књиге у циљу заштите. Настали дигитални документи чувани су на компакт-дискима који су смештени у Магацину раритета.

¹ Електронски каталог Библиотеке Матице српске, преузето 30. 9. 2021, <https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/search>.

² „Извештај о раду Библиотеке Матице српске за 2020. годину”, *Годишњак Библиотеке Матице српске: за 2020.* (2021): 13.

Године 2010. набављена је нова опрема, израђени софтвер за презентацију и рачунарски програм за унос метаподатака и описе публикација, чиме је омогућено брже, једноставније и обимније снимање библиотечке грађе. Веб-страница *Дигитална БМС* постављена је 20. септембра 2011.³ Од тада је база података континуирано попуњавана. У презентацију је до краја септембра 2021. укупно укључено 31.555 публикација (1.746.908 страница).⁴ Данас је она једна од највећих дигиталних библиотека у Србији.

Од самих почетака, пројекат је био усмерен на заштиту и представљање највреднијег фонда Библиотеке. У том смислу, приоритет је имала стара и ретка библиотечка грађа. Нове технологије омогућиле су да се физички заштитите културна добра и, поред већ постојећих микрофилмова, израде њихове дигиталне копије. Путем интернета, драгоцене збирке Библиотеке постале су доступне широком кругу читалаца.

Стручњаци БМС дуги низ година и с великом посвећеношћу радили су на обради и презентацији најстаријег дела фонда. Сви примерци старе библиотечке грађе прошли су каталожко-библиографску обраду. Све српске књиге од 13. века до 1867. и раритетне стране књиге налазе се у Електронском каталогу. Поред тога, у настојањима да се вредни фондови стручно прикажу и приближе јавности, истрајно се радило на објављивању штампаних каталога грађе. Публикације су представљене у каталозима, који од 1988. излазе у следећим едицијама: *Ћирилске рукописне књиге БМС* (18 томова), *Каталог старих и ретких књига БМС* (8 томова) и *Каталог латинских књига БМС* (5 томова). Пројекат *Дигитална БМС* усмерен је и на презентацију рада стручњака Библиотеке, а повезивањем дигиталне копије са електронским и штампаним каталогом, читаоцима се пружају и друге додатне информације о културном добру.

Колекције старих књига у Дигиталној БМС

Колекције *Дигиталне БМС* формирају се према постојећим збиркама Библиотеке и сада их има 24. Њихов број током десет година се увећавао. Старе књиге презентоване су у девет колекција: *Рукописне књиге, Српске књиге 15–17. века, Српске књиге 18. века, Српске књиге од 1801. до 1867. године, Стране књиге 15–17. века, Стране књиге 19. века, Објављенија, Описи и Службени штампања грађа*. Старе периодичне и повремене публикације налазе се у збиркама: *Календари и месецослови, Часописи и Новине*. Основу сваке дигиталне колекције чине збирке раритета, које се допуњавају примерцима из библиотека целина и личних библиотека.

Библиотека Матице српске има богату збирку рукописа у којој се налази 707 књига различите провенијенције, а највреднији су ћирилски рукописи (492) из времена од 13. до 19. века.⁵ Приоритет у дигитализацији имале су књиге чији су каталожки описи објављени у едицији *Ћирилске рукописне књиге БМС*⁶ и до септембра 2021. снимљено је 123 рукописа, а њихове дигиталне копије повезане су са описима у штампаном каталогу. Библиотека је набавила нову опрему која омогућава брже и квалитетније снимање ове специфичне грађе, што ће олакшати дигитализацију и осталих примерака. Најстарија књига у Библиотеци, *Матићин ајосџол*, писан на пергаменту у 13. веку, има и највише прегледа у колекцији (3523). Читаоци су с великим интересовањем

³ Новка Шокица Шуваковић, „Дигитална БМС“, *Годишњак Библиотеке Матице српске: за 2011.* (2012): 128.

⁴ *Дигитална БМС*, преузето 30. 9. 2021, www.digital.bms.ns.ac.rs.

⁵ Душица Грбић, „Збирке рукописних и старих штампаних књига Библиотеке Матице српске“, у *Рукописна и стара штампања књига: зборник радова*, ур. Душица Грбић, Светлана Вучковић и Александра Драпшин (Београд: Заједница матичних библиотека Србије; Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2018), 325.

⁶ У серији *Ћирилске рукописне књиге Библиотеке Матице српске* тематским редоследом објављено је осамнаест књига: 1. *Јеванђеља* (1988), 2. *Ајосџоли* (1991), 3. *Псалтир Гаврила Тројичанина из 1643. године* (1992), 4. *Псалтири* (1993), 5. *Минеји. Октоиси. Триоди* (1996), 6. *Стихологија Киријана Рачанина* (1996), 7. *Акаџисџи. Стихологије. Богородичници* (1999), 8. *Молићвеници. Требници* (2001), 9. *Бечкеречки шџик из 14. века* (2003), 10. *Службеници. Часослови* (2004), 11. *Зборници* (2006), 12. *Поученија* (2007), 13. *Душанов законик: Борџошкџи, Николајевићев, Текелијин, Стрџимировићев и Ковиљски рукопис* (2008), 14. *Номоканони еџџимијџи* (2009), 15. *Пролози. Службе и жиџија* (2011), 16. *Кџихеџски приручници* (2014), 17. *Песарице. Прича о Боју косовском* (2015) и 18. *Уџбеници и приручници* (2018).

користили и друге значајне рукописе из фонда: *Душанов законик: Ковиљски рукопис* из 1726, *Бечкеречки шийик* из 14. века, *Стихологију Киријана Рачанина* насталу почетком 18. века, *Псалтир Гаврила Тројичанина* писан у Манастиру Света Тројица код Пљеваља 1643. године и остале.

У Библиотеци Матице српске постоји највећа збирка штампаних србуља, од *Окшоих првогласника из 1493/1494. до Псалтира с последовањем из 1643. године* – 146 примерака, 31 издање (од око 40 познатих издања). „То су православне и верске књиге на српскословенском језику, објављене на Цетињу (по неким предањима и на Ободу), у Горажду, Венецији, у манастирима Рујну, Грачаници, Милешеви, Мркшиној цркви, у Београду, Скадру, а неке и у Румунији“.⁷ У *Дигиталној БМС* окупљене су у колекцији *Српске књиге 15–17. века*, у којој има 16 публикација, а њихови описи налазе се и у штампаном каталогу.⁸ Снимање издања из ове збирке је у току. Најчитанија књига у дигиталној колекцији истовремено је и најстарија – *Окшоих првогласник Ђурђа Црнојевића из 1493/94. године* (4331 преглед), а следе *Молишвеник (Требник) из 1546.* штампан у манастиру Милешева и *Зборник за љушнике (Часловац) из 1566.* отиснут у Венецији.

„Збирке српских штампаних књига и периодике 18. и 19. века највеће су такве збирке на свету. Од издања ту су бакрорезна *Стемапографија* Христофора Цефаровића (Беч, 1741), двотомно *Житије Петра Великог* Захарије Орфелина (Венеција, 1772. и илустровано издање из 1774) и друга његова дела, четвортомна *Историја* Јована Рајића (Беч, 1794–1795), дела Доситеја Обрадовића, Вука Стефановића Караџића, Петра II Петровића Његоша, Ђуре Даничића, Лукијана Мушицког, Бранка Радичевића и других српских писаца“.⁹

У дигиталној колекцији *Српске књиге 18. века* презентована је целокупна збирка штампаних издања, а укупно их је унето 280. Снимљени су најбоље очувани примерци и укључене варијанте издања. Збирка је представљена и у штампаном каталогу.¹⁰ Коришћење дигиталних копија показује да су највише читана дела Доситеја Обрадовића, Захарије Орфелина и Јована Рајића. Највише прегледа (2693) има *Азбучнаја дшшица* (Беч, 1776–1777), а следе: *Крајкоје введеније в историју происхождения славено-српскога народа* Павла Јулинца (Венеција, 1765), *Историја разних славенских народова...*, част 2, Јована Рајића (Беч, 1794), *Плач Србији* Захарије Орфелина (Венеција, 1762–1763) и *Избранне басне* Доситеја Обрадовића (Будим, 1800).

Колекција *Српске књиге од 1801. до 1867. године* је најбројнија, са 2741 примерком грађе. Дигитализована су сва издања описана у тротомном штампаном каталогу и од сваког издања снимљен је најбоље очувани примерак.¹¹ Дела Вука Стефановића Караџића имају највише посета у целој дигиталној библиотеци, а не само међу старим књигама. Најчитанија је књига (16.185 прегледа) *Живот и обичаји народа српскога* (Беч, 1867), а велики број листања бележе и *Писменица српскога језика* (Беч, 1814) и издања *Српског рјечника* (Беч, 1818. и Беч, 1852). Приличан број посета имају Даничићев *Раш за српски језик и правопис* (Будим, 1847), као и дела Павла Соларића, Јована Рајића, Јована Стерије Поповића, Јоакима Вујића, Петра II Петровића Његоша и других.

Осим старих српских књига, у БМС постоје богате збирке страних публикација од 15. до 17. века, штампаних на разним језицима (на грчком, латинском, француском, немачком, италијанском, мађарском итд.). Међу њима је 16 инкунабула – књига отиснутих до краја 15. века. „Најстарија инкунабула у збирци је *Legenda aurea sanctorum, sive Lombardica historia* (*Златна легенда*) Јакобуса де Ворагина, објављена у немачком граду Улму 1477. године (неки каталози

⁷ Грбић, „Збирке рукописних и старих штампаних књига Библиотеке Матице српске“, 331.

⁸ Душица Грбић, Ксенија Минчић Обрадовић и Катица Шкорић, *Ђурилицом штампане књиге 15–17. века Библиотеке Матице српске* (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1994).

⁹ Грбић, „Збирке рукописних и старих штампаних књига Библиотеке Матице српске“, 332.

¹⁰ Мирјана Брковић, *Српске књиге и периодика 18. века Библиотеке Матице српске* (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 1996).

¹¹ Финка Пјевач и Јасна Карталовић, ред., *Српске књиге Библиотеке Матице српске: 1801–1867*, том 1 А–Љ (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2005); Финка Пјевач и Јасна Карталовић, ред., *Српске књиге Библиотеке Матице српске: 1801–1867*, том 2 М–П (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2006) и Финка Пјевач и Јасна Карталовић, ред., *Српске књиге Библиотеке Матице српске: 1801–1867*, том 3 Р–Ѻ (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2007).

наводе и податак *око 1481. године*)¹². Међу књигама 16. и 17. века посебно су вредне *елзевире* – издања чувене холандске породице Елзевир као и *алдине* – издања венецијанског штампара Алда Мануџија и његових следбеника.

У дигиталној колекцији *Стране књије 15–17. века* има 228 публикација и снимање издања из збирке и даље траје. Најчитаније су инкунабуле *Sermones de sanctis* Јакобуса де Ворагина (Аугзбург, 1484) са 1593 прегледа и *Космографија* Птолемеја Клаудија (Улм, 1486), која је листана 1502 пута. Корисницима су такође занимљива дела Франческа Петрарке, Публија Корнелија Тацита и Луџија Анеја Сенеке.

Колекција *Стране књије 18–19. века* има 26 публикација. Нису сви примерци ове збирке дигитализовани, па се снимање наставља.

Ситна штампана грађа БМС до 1867. године презентована је у три колекције. Збирка *Објављенија* има 215 примерака. Настала крајем 18. века, објављенија су штампана као својеврсни огласи којима су се писци или издавачи књига и уредници часописа обрађали читалачкој публици. Збирка *Огласи* даје на увид све прве примерке огласа од 1803. до 1867. и дигитализовано је 225 примерака. Остала грађа окупљена је колекцији *Ситна штампана грађа* са 212 публикација.¹³ Снимљена су сва издања описана у штампаним каталозима.¹⁴ Неке од читанијих су: *Извештаји за новине браће Маркидес Пуљо* (Беч, 1791) са 1008 прегледа, *Беседа њавријарха Јосифа Рајачића на отварању Сабора 1861. у Сремским Карловцима* (Сремски Карловци, 1861) са 1156 и *Писмо захвалности Саве Текелије Јовану Чокрљану* (Арад, 1842) које бележи 1274 посете.

За десет година рада, укупно је дигитализовано 4066 примерака старих рукописних и штампаних књига и ситне штампане грађе на српском и другим језицима.

Дигитализацијом је до сада обухваћен и велики број старих периодичних и повремених публикација. Могу се издвојити прве српске новине *Српскија њвседневнија новини* (Беч, 1791–1792). Прва частица *Лешојиса Матице српске* за 1825. годину најчитанији је број часописа, са укупно 12.588 листања. Снимање серијских публикација се наставља, а избор наслова врши се на основу више критеријума.

Приликом снимања раритетне грађе бирани су најбоље очувани примерци издања сваке колекције, а укључене су и варијанте издања. Уколико скенирана публикација није комплетна, снимани су и други примерци. У све послове дигитализације укључен је већи број библиотекара и књижничара, стручни радници на снимању публикација, информатичари, конзерватори и рестауратори.

Опис и претраживање публикација у Дигиталној БМС

У мрежном софтверу *Дигиталне БМС* постоји део за опис све врсте грађе где се уписују метаподаци. Преко COBISS–ID броја¹⁵ може се приступити Електронском каталогу.

Наслови публикација старе библиотечке грађе штампани грађанском и црквеном ћирилицом уносе се савременим правописом и писмом. За називе места издања, издавача и штампара уписују се јединствени називи усвојени приликом израде регистара за штампане каталоге, одакле се преузимају као метаподаци. Намера је да се корисницима омогући лакши приступ и претраживање дигиталних објеката. Каталогски опис публикације у формату листића садржи линк који повезује дигитални запис са описом примерка у штампаном каталогу.

¹² Грбић, „Збирке рукописних и старих штампаних књига Библиотеке Матице српске“, 330.

¹³ *Дигитална БМС*.

¹⁴ Јасна Карталовић, ред., *Објављенија Библиотеке Матице српске: 1791–1866*. (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2008); Јасна Карталовић, ред., *Ситна штампана грађа Библиотеке Матице српске: 1801–1867*. (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2012); Јасна Карталовић и Светлана Вучковић, ред., *Огласи Библиотеке Матице српске: 1803–1867*. (Нови Сад: Библиотека Матице српске, 2010).

¹⁵ Идентификациони број у систему COBISS – Кооперативни онлајн систем и сервис.

У записе Електронског каталога БМС уноси се линк путем којег се лако приступа дигиталној копији. На овај начин су две базе међусобно повезане.¹⁶

Публикације се могу прегледати по колекцијама, постоје једноставна и напредна претрага, где је омогућено претраживање по основним особинама описа као што су наслов, аутор, издавач, година и место издавања, језик, предметне одреднице, сигнатура и садржај.

Годишњи број посета увећавао се са растом дигиталне библиотеке. У 2020. години *Дигиталну БМС* посетило је 39.229 корисника са свих континената (68.592 посете) који су прегледали 311.662 веб-странице. Укупно су забележена 3.752.242 листања публикација.¹⁷

Закључак

Презентација *Дигитална БМС* постављена је на интернет 11. септембра 2011. године. Пројекат је од почетка био усмерен на заштиту и представљање највреднијег фонда Библиотеке и приоритет је имала стара библиотечка грађа.

Збирке старих књига окупљене су у девет колекција. За десет година рада укупно је дигитализовано 4066 примерака старих рукописних и штампаних књига и ситне штампане грађе на српском и другим језицима. Основу сваке дигиталне колекције чине постојеће збирке раритетне грађе, а допуњавају се примерцима из библиотека целина и личних библиотека.

До сада су дигитализована сва издања српских књига и ситне штампане грађе од почетка 18. века до 1867. године, која су описана у штампаним каталозима поменутих збирки. Дигитализација рукописних књига, штампаних србуља и страних књига од 15. до 19. века ће се наставити.

У *Дигиталној БМС* најбројнија је колекција *Српске књије од 1801. до 1867. године*, са 2741 примерком грађе. Дела Вука Стефановића Караџића најинтересантнија су читаоцима и бележе највиши број прегледа у целој дигиталној библиотеци, а међу њима се истиче *Животи и обичаји народа српскога* (Беч, 1867) посећено 16.185 пута. Велики број посета имају и дела Доситеја Обрадовића, Јована Рајића, Захарије Орфелина, Ђуре Даничића и других. Показало се да најстарија књига у Библиотеци, *Матичин ајосџол* из 13. века, има највише посета у колекцији *Рукописне књије*, а *Окџоих њрвогласник Ђурђа Црнојевића из 1493/1494.* у збирци *Српске књије 15–17. века*. На број читања није у великој мери утицало од када се публикација налази у дигиталној колекцији.

Презентација *Дигитална БМС* омогућила је приступ културним добрима заинтересованим читаоцима широм света. Научним истраживачима, поред листања публикације, представљени су описи у електронском каталогу и детаљнији описи у штампаним каталозима, што је учинило живим и блиским писане трагове наше прошлости. Може се закључити да *Дигитална БМС* доприноси популаризацији културног наслеђа Србије, памћењу и откривању извора наше књижевности, културе и духовности.

Литература и извори:

1. Brković, Mirjana. *Srpske knjige i periodika 18. veka Biblioteke Matice srpske*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 1996.
2. Elektronski katalog BMS. Preuzeto 30. 9. 2021. <https://plus.sr.cobiss.net/opac7/bib/search>.
3. Grbić, Dušica. „Zbirke rukopisnih i starih štampanih knjiga Biblioteke Matice srpske“. U *Rukopisna i stara štampana knjiga: zbornik radova*. Urednice Dušica Grbić, Svetlana Vučković i Aleksandra Drapšin, 324–342. Beograd: Zajednica matičnih biblioteka Srbije; Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2018.

¹⁶ Шокица Шуваковић, „Дигитална БМС“, 130–132.

¹⁷ „Извештај о раду Библиотеке Матике српске за 2020. годину“: 34.

4. Grbić, Dušica, Ksenija Minčić Obradović i Katica Škorić. *Ćirilicom štampane knjige 15–17. veka Biblioteke Matice srpske*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 1994. Digitalna Biblioteka Matice srpske. Preuzeto 30. 9. 2021. <http://digital.bms.rs/ebiblioteka/publications>.
5. „Izveštaj o radu Biblioteke Matice srpske za 2020. godinu“. *Godišnjak Biblioteke Matice srpske: za 2020.* (2021): 9–44.
6. Kartalović, Jasna, red. *Objavljenija Biblioteke Matice srpske: 1791–1866*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2008.
7. Kartalović, Jasna, red. *Sitna štampana građa Biblioteke Matice srpske: 1801–1867*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2012.
8. Kartalović, Jasna i Svetlana Vučković, red. *Oglasi Biblioteke Matice srpske: 1803–1867*. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2010.
9. Pjevač, Finka i Jasna Kartalović, red. *Srpske knjige Biblioteke Matice srpske: 1801–1867*. Tom 1 A–LJ. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2005.
10. Pjevač, Finka i Jasna Kartalović, red. *Srpske knjige Biblioteke Matice srpske: 1801–1867*. Tom 2 M–P. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2006.
11. Pjevač, Finka i Jasna Kartalović, red. *Srpske knjige Biblioteke Matice srpske: 1801–1867*. Tom 3 R–Ø. Novi Sad: Biblioteka Matice srpske, 2007.
12. Šokica Šuvaković, Novka. „Digitalna BMS“. *Godišnjak Biblioteke Matice srpske: za 2011. godinu* (2012): 128–134.

Presentation of Old Books in the Digital MSL

Summary

The Matica Srpska Library owns rich and valuable collections of old and rare books. Digitization, which was launched in 2006, is the continuation of the ongoing efforts of the experts of this library to collect, store, protect, describe, and present rare library materials. The Digital MSL web presentation was set up on September 20, 2011. During the last decade, a total of 31,555 publications (1,746,908 pages) have been entered into the database. At present, it is one of the largest digital libraries in Serbia. The digitization of old library materials was a priority from the very beginning. The 4,066 items of old manuscripts and printed books, as well as small prints, have been compiled in nine collections: *Manuscripts*, *Serbian Books from the 15th to 17th Century*; *Serbian Books in the 18th Century*; *Serbian Books from 1801 to 1867*; *Foreign Books from the 15th to 17th Century*; *Foreign Books from the 18th to 19th Century*; *Announcements*; *Ads*; *Small Prints*. The most numerous collection, which comprises 2,741 items, is *Serbian Books from 1801 to 1867*. The works of Vuk Stefanović Karadžić have had the largest number of views, not only among the old books but in the entire Digital Library. The most frequently read book is *Life and Customs of the Serbian People* (Vienna, 1867), with 16,185 views. The works of Dositej Obradović, Jovan Rajić, Zaharije Orfelin, Đura Daničić, and others have had a large number of views as well. Linking digital copies with the electronic and printed catalogues provides additional information about the stored cultural goods for the users. The Digital MSL presentation has given global access to the Serbian cultural heritage.

Keywords: Digital MSL, old manuscripts, old printed books, old library materials, rarities, digitization, digital libraries

Примљено: 10. новембра 2021.
Исправке рукописа: 18. новембра 2021.
Прихваћено за објављивање: 20. новембра 2021.